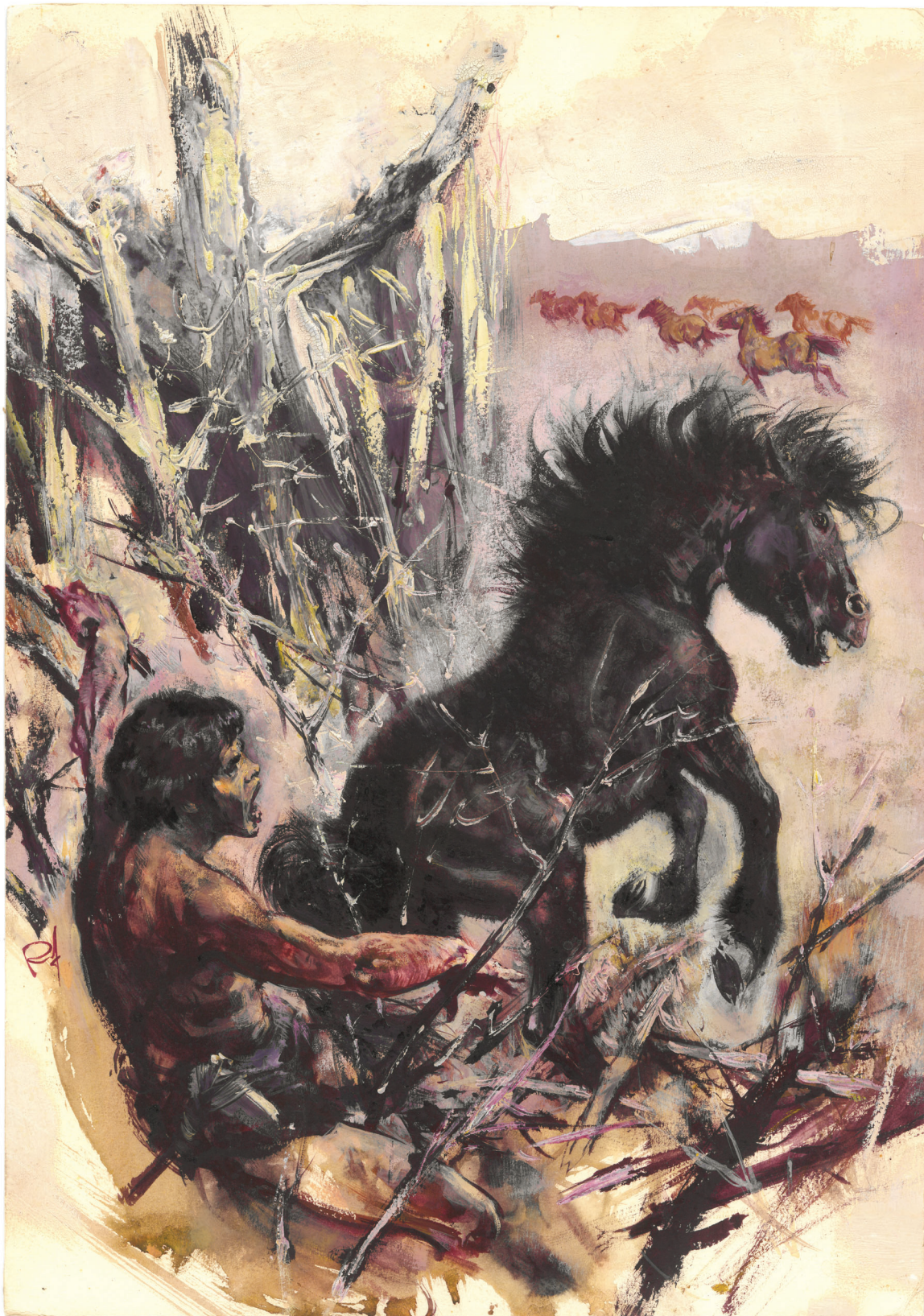

N O T A E P R A E H I S T O R I C A E 44

R a m i o u l 2 0 2 4

44ème Journée de Préhistoire
44ste Prehistoriedag
44. Tag der Ur- und Frühgeschichte
Ramioul - 14.12.2024

Groupe de Contact FNRS
« Préhistoire »
FNRS Contactgroep
« Prehistorie »
Kontaktgruppe FNRS
« Ur- und Frühgeschichte »

PRÉHISTOMUSEUM

Organisation

Fernand Collin, Cécile Jungels
Préhistomuseum &
Les Chercheurs de la Wallonie
128, rue de la Grotte
BE-4400 Flémalle (Liège)
www.prehisto.museum
www.leschercheursdelawallonie.be

Coordination scientifique / Wetenschappelijke
coördinatie / Wissenschaftliche Koordination

Jean-Philippe Collin
Philippe Crombé
Marc De Bie
Isabelle De Groote
Anne Hauzeur
Ivan Jadin
Stéphane Pirson
Veerle Rots
Bart Vanmontfort
Philip Van Peer

Printed in 2025

I S S N 0 7 7 4 - 3 3 2 7

Tersaert en Koestraat: twee nieuwe middenneolithische sites in Huldenberg en hun relatie met de Michelsbergsite van Ottenburg (prov. Vlaams-Brabant, BE)

Jules DE BIE, Dirk VANDER HULST & Bart VANMONTFORT

1. Inleiding en context

Pas zo'n duizend jaar na de aankomst van de eerste boerengemeenschappen in Haspengouw en Henegouwen, verschijnt zowat zesduizend jaar geleden ook in het Zuid-Dijleland landbouw en veeteelt. Vermoedelijk vanuit het zuiden bereikt de zogenaamde Michelsbergcultuur deze Brabantse regio. We kennen de cultuur vooral van vindplaatsen op hoger gelegen plateauranden nabij rivieren waarop toen voor het eerst ook monumentale structuren zijn opgericht.

De site van Ottenburg/Grez-Doiceau krijgt al lang aandacht als een van de belangrijkste locaties van deze middenneolithische gemeenschappen in de regio. Het in Vlaanderen unieke langbed 'De Tomme' figureert al op de kaart van Villaret (1745-1748) en is vijftig jaar geleden al beschermd als landschap (Anoniem, s.d.). Het is daarmee het oudste 'monument' in Vlaanderen (Vanmontfort, 2013: 16-18). De wallen en grachten die het aanpalende plateau begrenzen vormen een aardwerk of *enclosure* (de Loë & Rahir, 1924; Vanmontfort *et al.*, 2006; Clarys *et al.*, 2007), waarbinnen al meer dan een eeuw een dichte concentratie aan lithisch materiaal wordt gevonden (Dijkman, 1981; Burnez-Lanotte *et al.*, 1996; Clarys *et al.*, 2004). Het deel van de vindplaats dat binnen het Vlaams gewest ligt is sinds 2010 ook beschermd als archeologische site (Van den Hove, 2013). Hoewel er heel wat discussie bestaat over de precieze functie van deze *enclosure* sites (van vluchtburch over veekraal tot rituele verzamelplaats en meer) en er op basis van beperkte opgravingen weinig lijkt te wijzen op een robuuste permanente landbouwnederzetting in Ottenburg (Burnez-Lanotte *et al.*, 1996), wijst de hoeveelheid archeologisch materiaal dat er aan het oppervlak is gevonden, de monumentale aard van de constructies en de oppervlakte van het door wallen en grachten omheinde areaal wel op een 'centrale site' (De Bie, 2024). Een dergelijke centrale betekenis impliceert vanzelfsprekend ook een relatie met andere sites en vondsten in de omgeving, iets wat tot hertoe slechts beperkt is onderzocht (Van Hove & Vanmontfort, 2006; Van den Hove, 2013).

Deze paper presenteert twee nieuwe middenneolithische vindplaatsen in de omgeving van Ottenburg: 'Tersaert' en 'Koestraat'. Het betreft twee oppervlaktevindplaatsen die in de afgelopen jaren ontdekt en verzameld werden door een van ons (D.V.H.). Naast sporadische vondsten betreft het de eerste systematisch geprospecteerde en goed gelokaliseerde neolithische ensembles van enige omvang in dit gebied (Fig. 1). In deze bijdrage gaan we na hoe deze zogenaamde satelliet sites zich ten opzichte van Ottenburg verhouden. Ze bieden op deze manier een kans om bij te dragen aan het onderzoek naar het landgebruik, de mobiliteit en de sociale organisatie van de vroegste neolithische gemeenschappen in deze regio.

2. Neerijse Tersaert

De site Tersaert in Neerijse (NT) ligt op een landtong van een vijftwintigtal meter hoog, boven een steile flank van een bredere zijtak van de IJsevallei die er niet ver van de vervoeging met de Dijlevallei in uitmondt.

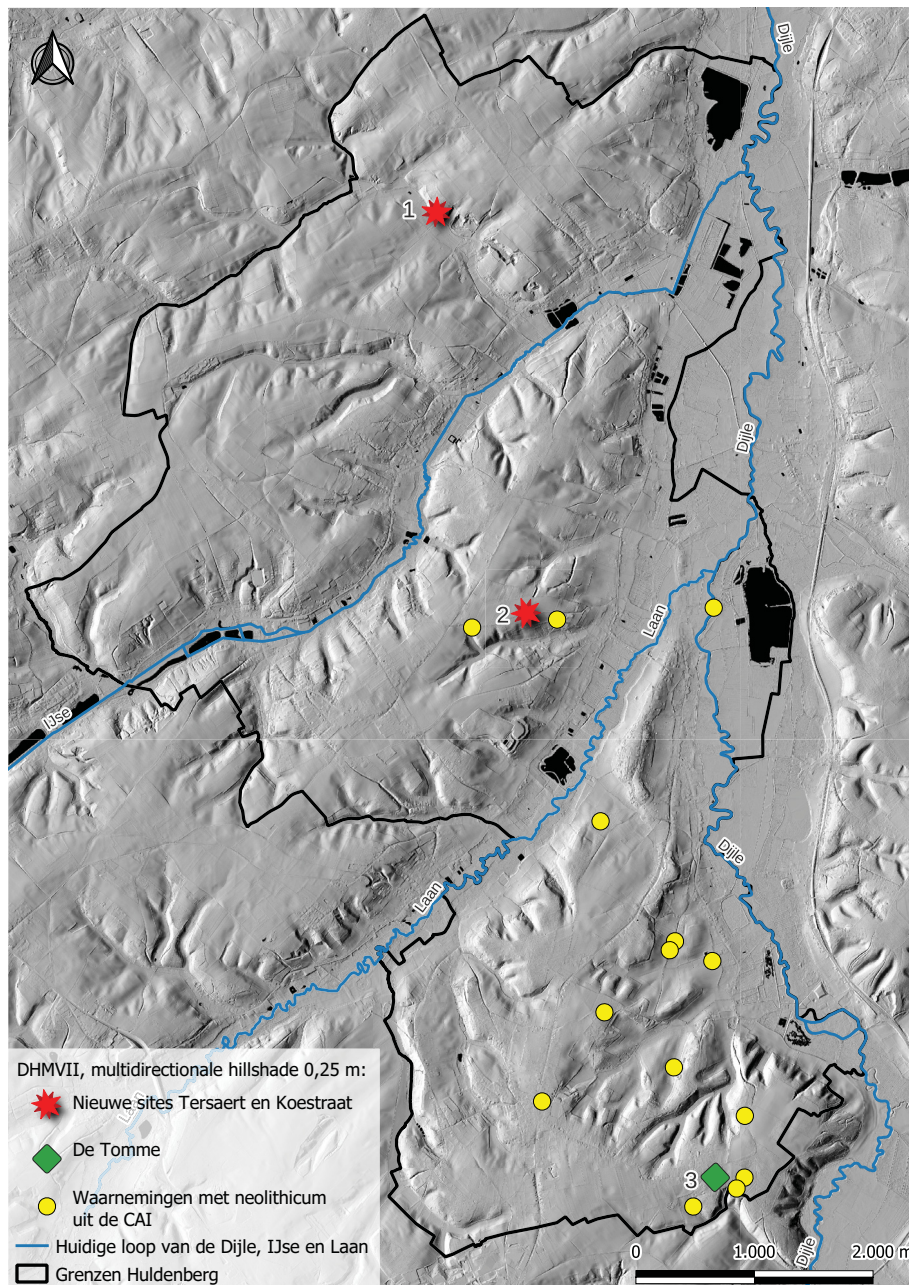

Fig. 1 – Situering van de in dit artikel behandelde middenneolithische vindplaatsen op een uittreksel van het digitaal hoogtemodel ten opzichte van de Tomme en de gelocaliseerde waarnemingen met neolithicum in de CAI (DHMVII, © agentschap Digitaal Vlaanderen).
 1. Tersaert;
 2. Koestraat;
 3. Ottenburg.
 De Dijlevallei is duidelijk te zien als een zuid-noord georiënteerde brede vallei waarin vanuit het zuidwesten respectievelijk de vallei van de Laan en van de IJse uitmonden.

Het lithisch ensemble van Neerijse *Tersaert* bevat 151 artefacten. Fijnkorrelige vuursteen vormt de grondstof van de overgrote meerderheid van de artefacten, namelijk 114 van de 131 debitageproducten en 17 van de 20 werktuigen.

Bij de debitageproducten domineren afslagen en chips, terwijl er voorlopig slechts een enkele kern is teruggevonden (Fig. 2:13). Daarnaast zijn klingen en microklingen ook significant aanwezig (Fig. 2:1-12). Het gaat hier steeds om klingen van een vrij bescheiden formaat, meestal met driehoekige doorsnede en zonder sporen van cortex. Een lokale productie lijkt hier, op basis van de hoeveelheid debitageafval waarvan de grondstof ook aansluit bij de werktuigen, alvast te domineren. Obourg vuursteen behoorde duidelijk tot het vuursteenspectrum.

Bij de werktuigen maken de schrabbers het grootste deel uit van het ensemble (Fig. 3:1-8). Het gaat steeds om eindschrabbers op afslag. Het zijn meestal robuuste exemplaren met steile krachtige schrabhoofden die steeds op het distale uiteinde zijn aangebracht. Een schrabhoofd is op een dunne drager aangebracht die mogelijk laminair kan zijn geweest, deze is echter door verbranding afgebroken nabij het schrabhoofd (Fig. 3:8). We zien bij

twee gevallen opmerkelijke ventrale afschilferingen, mogelijk te linken aan impact bij gebruik.

Een boor is uitgewerkt met fijne retouches op het distale uiteinde (Fig. 3:10) en een ruimer met een uitgesproken werktuiguiteinde is tot stand gebracht eveneens op het distale uiteinde met een diepe ventrale kerf (Fig. 3:9). Bij de twee afknottingen is er een schuin en concaaf aangebracht op het distale uiteinde van een kleine kling (Fig. 3:12), de andere distaal op een afslag (Fig. 3:11).

Een kling met geretoucheerde boord is met een breedte van 21 mm van het kaliber van de klingen die in Ottenburg als mijnbouwklingen worden omschreven (Clarys *et al.*, 2004: 20-3). Ze vertoont nog duidelijke retouches op de rechterboord, op de linkerboord zijn ze niet meer aanwezig omwille van de zware beschadiging door intensieve verbranding van deze kling (Fig. 3:16). Het is hierdoor ook moeilijk de grondstof verder te determineren.

Een mediaal fragment van een microkling (breedte: 9 mm) in Obourg silex vertoont fijne retouches, dorsaal op de rechterzijde en ventraal op de linkerzijde (Fig. 3:17). Bij de overige geretoucheerde stukken gaat het om een grote robuuste en corticale afslag met retouches op de linkerboord, een fragment van een dunne afslag met een geretoucheerde linkerboord en een proximaal fragment van een laminaire afslag, eveneens met eerder steile retouches op de linkerboord. Het stuk heeft dan ook gelijkenissen met een spits met afgestompte boord (Fig. 3:14). Een fijne dunne tip van een spits (breedte: 15 mm) in Obourg vuursteen vertoont vlakke retouches die bilateraal zowel het ventraal als het dorsaal vlak partieel bedekken (Fig. 3:19).

In dit hele ensemble komt slechts een enkele kleine afslag van een gepolijst object voor (Fig. 3:20). Een afslagbijl is vervaardigd in grofkorrelige vuursteen. Het stuk heeft een lengte van 80 mm en aan de snede een breedte van 45 mm, in het midden is het stuk 33 mm dik. De beide boorden zijn bewerkt met steile zware retouches. Aan de snede zijn dorsaal en ventraal enkele afschilferingen aanwezig die mogelijk in relatie staan tot het gebruik van deze afslagbijl (Fig. 3:13).

3. Koestraat

De site langs de Koestraat in Neerijse en Huldenberg bevindt zich boven een geul die zich in de linker valleiflank van de Laan heeft ingesneden en uitmondt nabij de vervoeving met de vallei van de Dijle. Deze site situeert zich ter hoogte van de 75 tot 85 meter hoogtelijn, een 25-tal meter boven de dalbodem ten zuiden ervan. De afstand tot de rivier de Laan bedraagt van hieruit ongeveer 1 km. Op de zuidelijk georiënteerde flank van de site Koestraat lijken een drietal west-oost gerichte wallen aanwezig die niet samenvallen met hedendaagse perceelsgrenzen en gelijkenissen vertonen met de parallelle wallen van de

Fig. 2 – Neerijse Tersaert - 1 tot 7: klingfragmenten; 8 tot 12: microklingfragmenten; 13: kern. Foto: J. De Bie, schaal: 1/1.

Fig. 3 – Neerijse Tersaert

1 tot 8: eindschrabber op afslag; 9: ruimer; 10: boor; 11 en 12: afgeknotte afslag; 13: afslagbijl; 14, 15 & 18: geretoucheerde afslag; 16: geretoucheerde kling; 17: geretoucheerde microkling; 19: fragment van spits met dekkende retouches; 20: afslag met sporen van polijsting.

Foto: J. De Bie; schaal: 4/5.

Fig. 4 – Huldenberg Koestraat
1 tot 3: fragmenten van debitageproducten van mijncentra; 4 en 6: afslagkernen in Obourg vuursteen. Neerijse Koestraat; 5: fragment van debitageproduct van mijncentrum; 7 tot 11: fragmenten van klingen; 12 tot 13: klingkernen. Foto: J. De Bie; schaal: 4/5.

middenneolithische site in Bosvoorde. De wallen ten zuiden van de Koestraat beperken zich evenwel tot het akkerland en lopen niet door onder het bos. Verder onderzoek moet uitwijzen of het om wallen van middenneolithische oorsprong kan gaan.

De site strekt zich zowel ten noorden als ten zuiden van de Koestraat uit. Omdat deze weg de grens vormt tussen de twee deelgemeenten Neerijse (ten noorden) en Huldenberg (ten zuiden), is deze site in twee aparte ensembles ingezameld.

3.1. Huldenberg Koestraat

Het lithische ensemble van Huldenberg Koestraat (HK) bevat 172 artefacten, waarvan 123 debitageproducten zijn en 49 werktuigen. De werktuigen zijn hier met 28 % goed vertegenwoordigd. Gladde vuursteen is het meeste aanwezig met 86 debitageproducten en 44 werktuigen. Ook ruwe vuursteen (25 debitageproducten en 2 werktuigen) en Obourg vuursteen (10 debitageproducten en 3 werktuigen) zijn in zekere mate vertegenwoordigd, naast twee artefacten uit Wommersom kwartsiet.

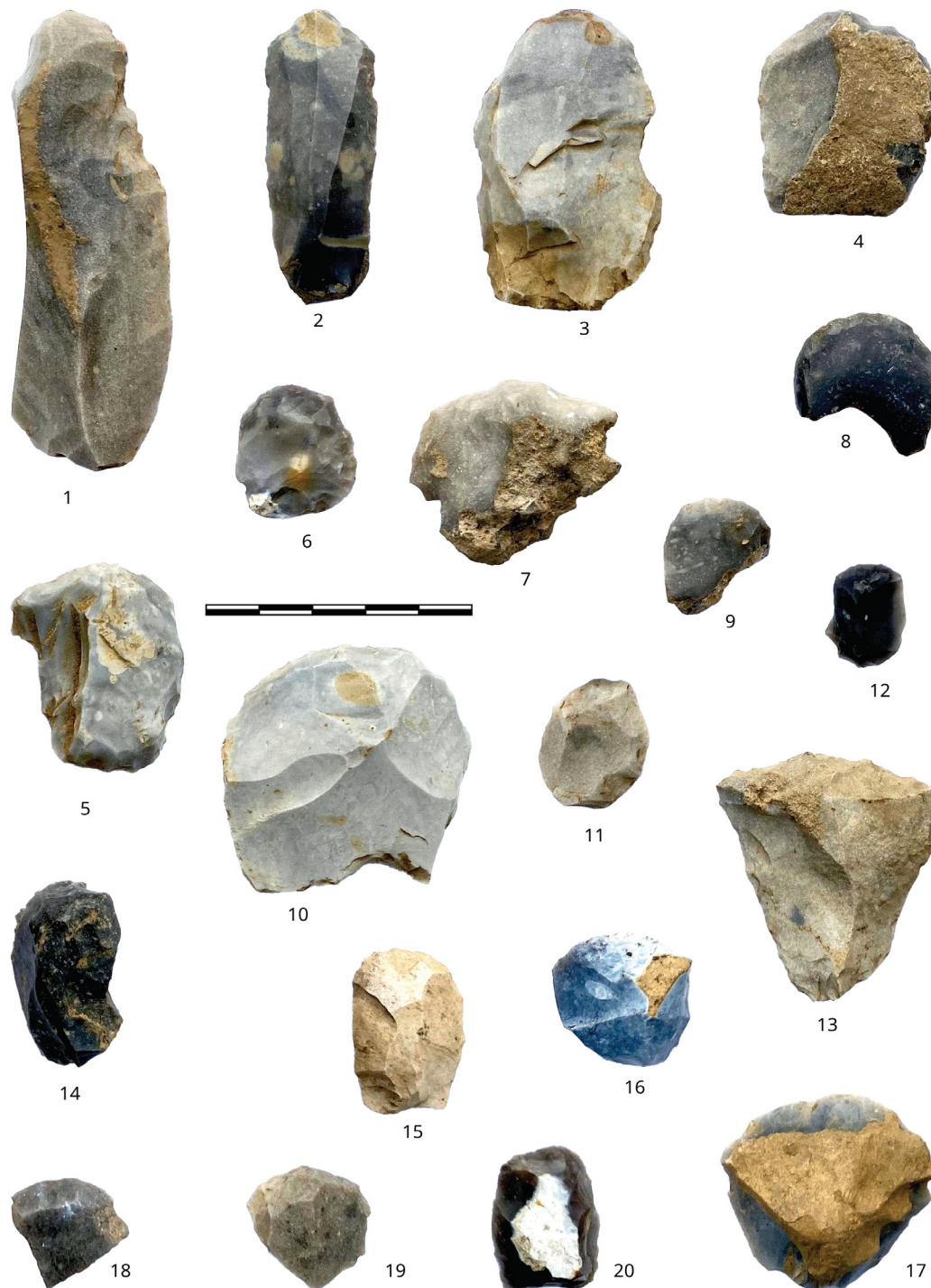

Fig. 5 – Huldemberg
Koestraat
1 en 2: eindschrabber
op kling;
3 tot 11 en 13 tot 19:
schrabber op afslag;
12: duimnagel-
schrabber;
20: combinatie-
werktuig.
Foto: J. De Bie;
schaal: 4/5.

Qua debitage domineren afslagen maar is vooral het aantal kernen opvallend. Deze zijn meestal afslagkernen, waarvan er enkele in Obourg vuursteen zijn vervaardigd (Fig. 4:4 & 6), en een in Wommersom kwartsiet, maar ook enkele klingkernen met twee tegenoverliggende slagvlakken komen voor (Fig. 4:12-13). Deze zouden kunnen zijn afgedankt na een lokale productie van klingen (Fig. 4:7-11). Een loutere vergelijking van kleur, textuur en cortex van de grondstof van het debitagemateriaal, suggereert dat dit van dezelfde aard is als de grondstof van de kernen. Daarnaast lijken heel wat grotere stukken in fijnkorrelig vuursteen en met een dikke verse kalkcortex uit mijnbouwcentra afkomstig (Fig. 4:1-3).

Binnen het werktuigensensemble zijn de negentien schrabbers in diverse vuursteensoorten gemaakt, gaande van licht en donker tot donker gevlekt, van grofkorrelig tot fijnglanzend en met verschillende graden van corticale bedekking (Fig. 5:1-19). De grootste (lengte:

80 mm) en dikste (maximale dikte: 18 mm) schrabber op kling heeft een relatief smal en sterk convex schrabhoofd en vertoont een aantal invasieve steile retouches nabij dat schrabhoofd op de rechter boord (**Fig. 5:1**). De tweede schrabber op kling heeft eerder een puntig gevormd schrabhoofd met fijne retouches op de boorden (**Fig. 5:2**).

Bij de twaalf enkelvoudige schrabbers op afslag zijn tien schrabhoofden distaal aangebracht, twee lijken eerder op een laterale zijde te zijn aangebracht waarbij de andere zijde uit een steile corticale flank bestaat. Een tweetal dragers zijn laminaire afslagen, de andere eerder kort en mogelijk eerder uitputtend gebruikt. Het gaat om relatief normale retouches die meestal een stuk doorlopen op de boorden. Twee eindschrabbers op afslag verdienen nog een aparte vermelding. Een is namelijk vervaardigd op een afslag met polijstsporen, vermoedelijk na debitage van een gepolijste bijl (**Fig. 5:15**). De andere is een fijne duimnagelschrabber (lengte: 20 mm, breedte 15 mm) in Obourg silex (**Fig. 5:12**).

Het ensemble bevat ook drie fragmenten van eindschrabbers waarvan minstens een door impact van vuur gefragmenteerd is en een andere duidelijk door een zware impact. De twee dubbele eindschrabbers zijn beide uit fijnkorrelige glanzende vuursteen vervaardigd die een sterk patina heeft gekregen. Een ervan vertoont dikke kalkcortex op het dorsale deel (**Fig. 5:17**). De schrabhoofden zijn zowel proximaal als distaal aangebracht. De kleinste neigt naar een cirkelschrabber met een bijna rondom rond schrabhoofd (**Fig. 5:16**). Een combinatiewerktuig is eveneens rondom rond geretoucheerd. Het vertoont distaal een schrabhoofd, proximaal een steile afknotting en sterk geretoucheerde boorden (**Fig. 5:20**).

Dit ensemble bevat drie stekers op afknotting op drie verschillende donkerkleurige types fijne silex, waarvan een in Obourg. De werktuiguiteindes bevinden zich steeds distaal op uitgesproken klingen. Bij twee klingen is de stekerslag aangebracht op een dwarse steile afknotting, waarbij de stekerbaan telkens eerder half-ventraal is komen te liggen (**Fig. 6:1 & 3**). De derde is een middensteker op een schuine afknotting, de stekerbaan ligt hier op de linkerboord (**Fig. 6:2**).

Een boor is vervaardigd op een van nature aangepunte afslag met driehoekige doorsnede, waardoor de distale aanpassing via de retouches beperkt is gebleven (**Fig. 6:4**). Een bec is aangebracht op het distale uiteinde van een robuuste *support* en is gevormd door zware retouches, convex op de linkerboord en concaaf rechts. Het gaat om een werktuiguiteinde en de morfologie van de torsiebreuk suggereert dat het bij een draaibeweging gebroken kan zijn (**Fig. 6:5**).

Bij de geretoucheerde stukken valt een stevige kling op (lengte: 96 mm, breedte: 26 mm), waarvan het distale uiteinde ontbreekt (**Fig. 6:6**). Vermoedelijk gaat het hier om een mijnbouwkring. De boorden zijn links halfdekkend geretoucheerd en rechts zowel ventraal als dorsaal met fijne afschilferingen gemarkeerd. Ze vertonen aan die boord eerder de kenmerken van beschadiging, al dan niet door gebruik. Een mediaal klingfragment in Obourg vuursteen vertoont rondom rond onregelmatige retouches zowel op het ventraal als dorsaal vlak (**Fig. 6:10**). De vijf afslagen vertonen meestal retouches op de boorden. Bij een driehoekig gevormd stuk is ook proximaal zwaar geretoucheerd (**Fig. 6:9**). Bijzonder is een vrij grote afslag (lengte: 65 mm, breedte: 55 mm) met een drietal uitstulpingen die telkens als schrabhoofd zijn geretoucheerd (**Fig. 6:7**). Een afslag met parallelle boorden en ribben is mogelijk een proximaal klingfragment met distaal een licht concave afknotting (**Fig. 6:12**).

Het ensemble bevat vijf pijlpunten met dekkende retouches waarvan drie fragmenten en twee quasi volledige pijlpunten met een distale breuk. Bij de bladvormige pijlpunt (lengte: 45 mm, maximale breedte: 20 mm) met bifaciaal dekkende retouches gaat het om een schuine pseudo-stekerslag die mogelijk door impact is veroorzaakt; de retouches laten zowel ventraal als dorsaal het centrale deel van de drager ongemoeid (**Fig. 6:14**). Bij de tweede pijlpunt (lengte: 36 mm, breedte: 20 mm) is enkel het dorsale vlak vlakdekkend geretoucheerd, het ventrale vlak bevat geen retouches, enkel sporen van een zware impact bij de breuk die

zich distaal op het stuk bevindt (**Fig. 6:15**). Bij de fragmenten zijn er twee met een bifaciale, partieel dekkende retouche op beide boorden. Een ervan is sterk verbrand (**Fig. 6:17**). Bij de laatste spits zit de bifaciale dekkende retouche enkel op de rechterboord (**Fig. 6:18**).

De twaalf elementen met sporen van polijsting bestaan uit vijf kernen geproduceerd uit geslepen bijlen, zes afslagen met sporen van polijsting en een fragment van de snede van een bijl. De snijdende boord van de bijlsnede is gaaf bewaard (**Fig. 7:6**). Een van de bijlfragmenten vertegenwoordigt de hiel van een voormalige bijl en is verder nauwelijks bewerkt (**Fig. 7:2**). Het grootste fragment is een mediaal fragment van een bijl (maximale breedte: 63 mm, maximale dikte: 35 mm). De boorden van de bijl vertoonden een gefaceteerde zijde. Dit stuk is posterieur vrij intens geëxploiteerd als kern voor de productie van afslagen (**Fig. 7:1**). De drie overige fragmenten zijn van verschillende delen van de bijl afkomstig. Zowel van nabij de snede als nabij het basale deel, ze zijn alle drie intensief gedebiteerd (**Fig. 7:3-5**). Van de zes afslagen met sporen van polijsting is moeilijker te zeggen van welk deel van de bijl ze precies vandaan komen. Het is op basis van de vuursteen evenwel niet uitgesloten dat ze van de bijlfragmenten van dit ensemble zelf komen (**Fig. 7:7-12**). Samengebracht maken deze fragmenten het mogelijk om virtueel ongeveer een bijl te reconstrueren.

3.2. Neerijse Koestraat

Het lithische ensemble van Neerijse Koestraat (NK) bevat 22 artefacten, waarvan 15 debitageproducten en 7 werktuigen. Gladde vuursteen (10 debitageproducten en 6 werktuigen), gevolgd door Obourg vuursteen (4 debitageproducten en 1 werktuig), worden het beste vertegenwoordigd. De debitage sluit aan bij de observaties in HK, met vooral afslagen en kernen, maar ook klingen die soms uit mijncentra komen (**Fig. 4:5**).

Een korte eindschrabber is aangebracht op het distale uiteinde en vertoont een gedeeltelijk geretoucheerde rechterboord (**Fig. 8:1**). Een schuine afknotting op kling is licht convex en aangebracht op een mediaal klingfragment (**Fig. 8:3**). Een afknotting op afslag vertoont ventraal enkele dekkende retouches (**Fig. 8:2**). Bij de steker betreft het enkel het werktuiguiteinde dat ooit mogelijk was aangebracht op een kling (**Fig. 8:4**). Het gaat om een hoeksteker op schuine afknotting; de stekerslag zit links en is lichtjes naar het ventrale vlak georiënteerd. De geretoucheerde afslag is corticaal en in Obourg silex vervaardigd (**Fig. 8:5**). Het ensemble bevat ook een mediaal klingfragment met driehoekige doorsnede en retouches op beide boorden (**Fig. 8:7**).

Bijzonder is de vondst van een kleine gesteelde pijlpunt (lengte: 20 mm, breedte: 15 mm, maximale dikte: 3 mm) met volledig dekkende retouches (**Fig. 8:6**). De tip en de basis zijn minimaal beschadigd, voor de rest is het stuk intact. De steel is bovenaan 5 mm breed en versmalt conisch naar de basis. Hij is 5 mm lang. Deze gesteelde pijlpunt is nagenoeg een kopie van een exemplaar dat is aangetroffen in Ottenburg (Clarys *et al.*, 2004: fig. 19 nr 18).

Aangezien het in NK maar om 22 stukken gaat, zijn kwantitatieve vergelijkingen statistisch niet echt relevant. Op de gevleugelde en gesteelde pijlpunt na passen alle stukken van NK bovendien binnen het spectrum van het ensemble van HK. Gelet op de beperkte verschillen tussen NK en HK, met kwalitatief vergelijkbaar materiaal zowel qua grondstoffen als voorkomende types en natuurlijk ook gelet op de landschappelijke ligging, zijn er in feite meer argumenten om deze ensembles samen te beschouwen dan ze te onderscheiden. Daarom bespreken we ze in wat volgt als een enkele site: Koestraat.

4. Vergelijking van de lithische ensembles

Voor een algemene vergelijking van de hier onderzochte ensembles brachten we de totale aantallen en de percentages van elk type artefact samen in **Tab. 1**. Voor Ottenburg gebruiken we de analyse door Clarys *et al.* (2004) van het lithisch materiaal dat Benoît Clarys inzamelde bij de Tomme en het Bois de Laurensart.

Fig. 6 – Huldenberg**Koestraat**

1 tot 3: steker op afknotting op kling;

4: boor op afslag;

5: bec op afslag;

6 en 10:

geretoucheerde kling;

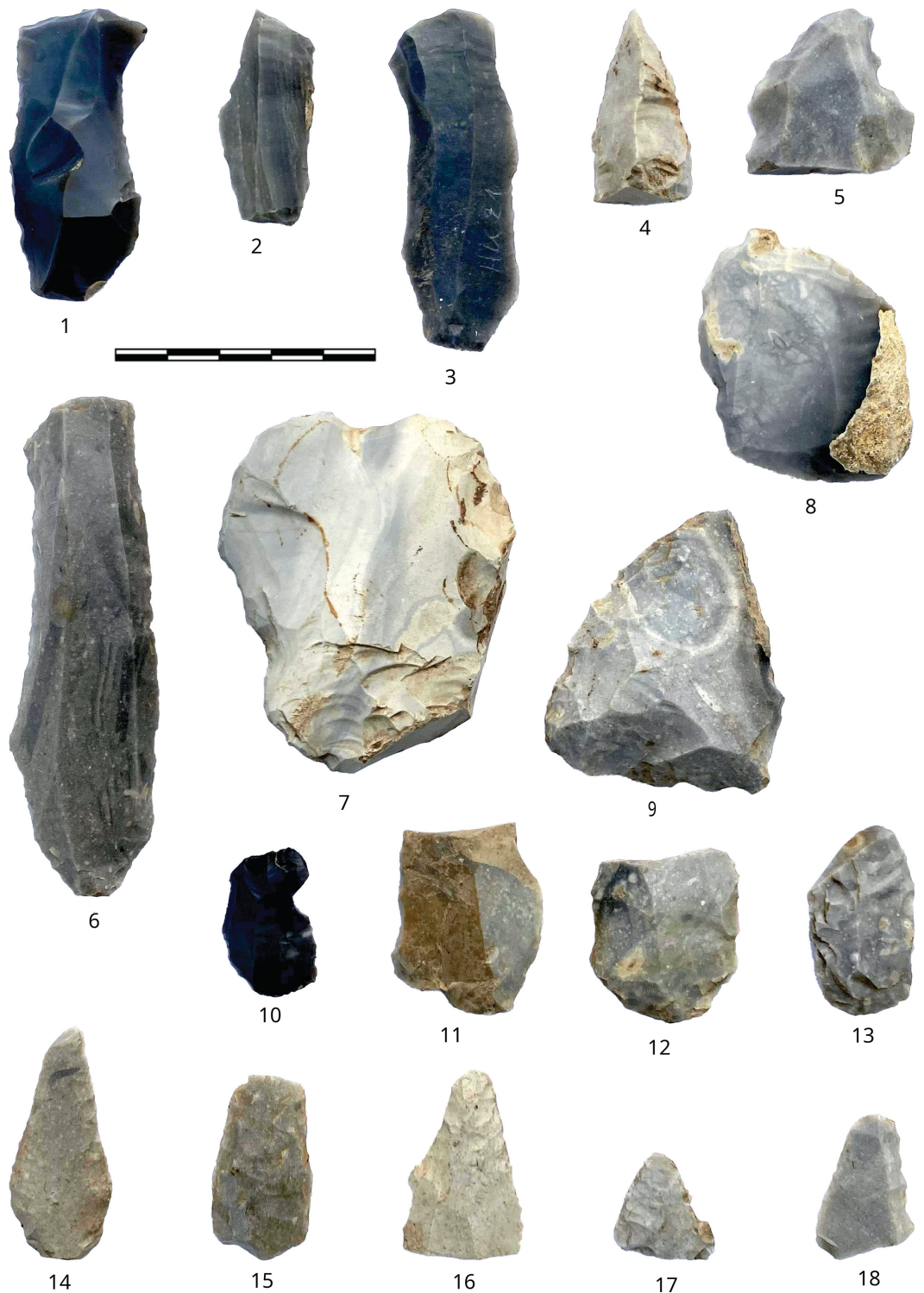
7 tot 9 en 11 tot 13: geretoucheerde afslag;

14: bladvormige pijlpunt;

15 tot 18: fragmenten van pijlpunten.

Foto: J. De Bie;

schaal 4/5.

4.1. Grondstoffen en debitage

Het lithisch materiaal in Ottenburg is grotendeels afkomstig uit vuursteenexploitatiecentra: niet minder dan 80 % van het globale ensemble zou, min of meer evenredig, afkomstig zijn uit Spiennes en Orp, en is vooral aangevoerd in de vorm van grote gestandaardiseerde klingen en gepolijste bijlen. De grondstofanalyse suggereert dat er sprake was van slechts een beperkte lokale productie. Polijsting en eventueel ook bijslijpen van bijlen kan voor een stuk wel nog ter plaatse zijn uitgevoerd. Ook de talrijke schrabbers komen voor het grootste deel uit Spiennes en Orp (Clarys *et al.*, 2004). De kans is groot dat in Koestraat zeker een deel van de vuursteen ook uit Spiennes of Orp komt, alvast de talrijke bijlfragmenten, maar

Fig. 7 – Huldemberg Koestraat

1 tot 5: bijlfragment; 6: bijlsnede; 7 tot 12: afslag met polijsting. Foto: J. De Bie; schaal: 1/1.

wellicht ook schrabbers, waaronder klingschrabbers, en een schrabber op een afslag van een gepolijste bijl. In Tersaert bevindt zich mogelijk eveneens vuursteen uit Spiennes of Orp maar niet in de vorm van gepolijste bijlen of bijlfragmenten. Obourg vuursteen is zowel in Tersaert als in Koestraat duidelijk vertegenwoordigd, in kernen, afslagen, een (micro) kling, chips, als in enkele werktuigen. Enkele stukken in Wommersom betreffen uitsluitend debitage: een kling in Tersaert en een klein kerntje en een afslag in Koestraat. Het spectrum aan grondstoffen van de sites Koestraat en Tersaert sluit op die manier aan bij dat van andere sites op het Brabants plateau (Fourny *et al.*, 2022: 49-82).

In tegenstelling tot het ensemble van Ottenburg, bevat het ensemble van Koestraat redelijk wat kernen. Het betreft 27 exemplaren, oftewel 14 % van het ensemble ten opzichte van 14 oftewel 1 % in Ottenburg. Bovendien lijkt de grondstof van het debagemateriaal goed

overeen te komen met dat van de kernen, op basis van kleur, textuur en cortex. Dit suggereert dat er op de site van Koestraat lokaal aan debitage is gedaan. Het aandeel van debitageafval in Koestraat (72 %) is niet erg hoog, maar het valt wel binnen een te verwachten range voor lokale debitage. In Tersaert is het omgekeerde het geval. Daar is slechts een enkele kern aanwezig, maar verassend veel (onbewerkt) debitageafval (90 %), inclusief chips. Op basis van de aanwezigheid van kernen, debitageafval en corticale afslagproducten, concluderen we dat op deze beide sites lokaal vuursteen werd gedebiteerd.

Het materiaal in Ottenburg daarentegen werd grotendeels als afgewerkte producten geïmporteerd. Slechts in zeer geringe mate werd daar ter plaatse gedebiteerd en dan nog vooral op als kern hergebruikte bijlfragmenten. Dat hergebruik van gebroken bijlen lijkt niet alleen in Ottenburg, maar ook in Koestraat de standaard praktijk te zijn. Geen van beide ensembles bevat een (quasi) volledige geslepen vuurstenen bijl. In Tersaert lijken geslepen bijlen dan weer nauwelijks of helemaal niet aanwezig te zijn geweest.

Naast de geslepen bijlen bevat het ensemble van Ottenburg ook een zeer groot aantal klingen die op basis van hun afmetingen en grondstof afkomstig lijken te zijn uit de mijncentra. Dit is niet het geval in Koestraat en Tersaert. Klingen vormen daar een minderheid, terwijl microklingen er wel voorkomen, zeker in Tersaert.

4.2. Werktuigen

De dominantie aan werktuigen in Ottenburg (53 %) staat in contrast met het beperkte aandeel van werktuigen in de ensembles van Koestraat (28 %) en Tersaert (10 %). Dit sluit aan bij de hierboven aangegeven conclusie van lokale debitage op de sites Koestraat en Tersaert.

Een aantal typische elementen voor middenneolithische ensembles, zoals het groot aantal (afslag)schrabbers en het beperkt aantal andere gemene werktuigen zoals stekers en boren, geldt voor alle drie de ensembles. Het groot aantal geretoucheerde klingen in Ottenburg is niet weerspiegeld in Koestraat en Tersaert. Hier maakt de massale import aan mijnbouw klingen in Ottenburg het verschil.

Naast de aanzienlijke import van geslepen bijlen in Ottenburg, valt ook een aantal ongepolijste bijlen en beitels op. Die ontbreken in de ensembles van Tersaert en Koestraat. Daartegenover valt het heel beperkt aantal afslagbijlen in het ensemble van Clarys op, hoewel dit enigszins wordt gecompenseerd door de 20 afslagbijlen uit oudere prospecties die Dijkman (1981) signaleerde. In Tersaert is er een afslagbijl, in Koestraat zijn er voorlopig geen ingezameld.

Bij de pijlbewapening is er in Ottenburg een overwicht aan bladvormige pijlpunten ten opzichte van driehoekige pijlpunten te vermelden. In Koestraat zijn voorlopig vooral fragmenten van pijlpunten teruggevonden, wat een typologisch determinatie bemoeilijkt. De ene quasi volledige pijlpunt is evenwel duidelijk ook bladvormig (Fig. 6:14). Het ensemble van Tersaert bevat voorlopig geen pijlpunten, wel een fragment van een spits met dekkende retouche in Obourg vuursteen (Fig. 3:19).

Clarys *et al.* (2004) zien in de aanwezigheid van enkele microkling kernen en enkele artefacten uit Obourg vuursteen (microklingen) en Wommersom een restant van een mesolithische occupatie. Enkele gesteelde pijlpunten zouden dan weer laatneolithisch bezoek op de site verraden.

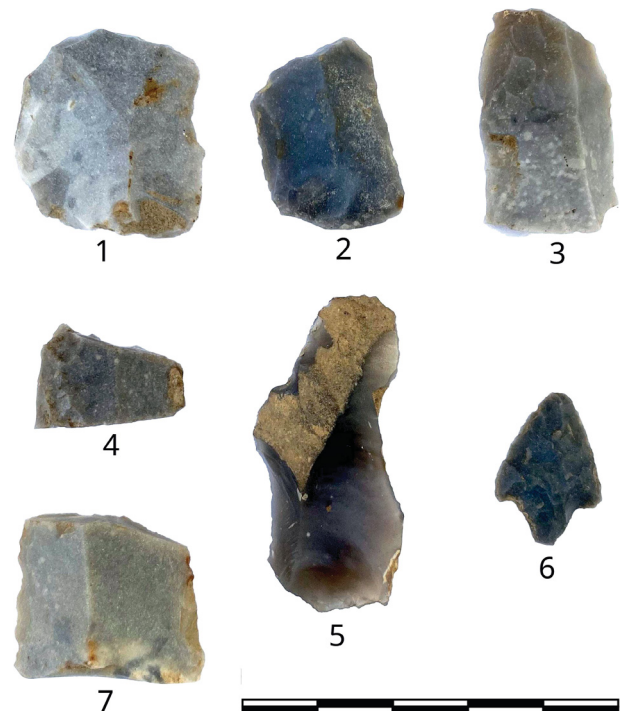

Fig. 8 – Neerijse Koestraat

- 1: korte eindschrabber op afslag;
 - 2: afknotting op afslag;
 - 3: afknotting op kling;
 - 4: hoeksteker op afknotting op kling;
 - 5: geretoucheerde afslag;
 - 6: gesteelde pijlpunt;
 - 7: geretoucheerd klingfragment.
- Foto: J. De Bie; schaal: 1/1.

	Tersaert		Koestraat		Ottenburg	
	<i>totaal</i>	<i>%</i>	<i>totaal</i>	<i>%</i>	<i>totaal</i>	<i>%</i>
kern	1	0,7	27	13,9	14	1,2
kerntablet					2	0,2
afslag	100	66,2	91	46,9	177	15,8
kling	9	6,0	10	5,2	100	8,9
microkling	5	3,3	1	0,5	1	0,1
chip	16	10,6	9	4,6		
stekerafval					7	0,6
klosteen					17	1,5
retouchoir					2	0,2
brokstuk					22	2,0
<i>subtotaal debitage materiaal</i>	<i>131</i>	<i>86,8</i>	<i>138</i>	<i>71,1</i>	<i>342</i>	<i>30,5</i>
ongepolijste bijl of beitel					3	0,3
gepolijst werktuig(fragment)			6	3,1	74	6,6
klosteen op gepolijst werktuig					27	2,4
gepolijste afslag	1	0,7	6	3,1	78	6,9
afslagbijl	1	0,7			2	0,2
eindschrabber op kling			2	1,0	31	2,8
eindschrabber op afslag	8	5,3	18	9,3	142	12,6
boordschrabber					7	0,6
bec op kling					3	0,3
bec			1	0,5	9	0,8
boor	2	1,3	1	0,5	14	1,2
steker			4	2,1	23	2,0
afgeknotte kling			1	0,5	15	1,3
afgeknotte afslag	2	1,3	1	0,5	2	0,2
geretoucheerde kling	1	0,7	4	2,1	195	17,4
geretoucheerde afslag	3	2,0	5	2,6	44	3,9
geretoucheerde microkling	1	0,7				
mes met afgestompte boord					4	0,4
combinatiewerktuig			1	0,5	10	0,9
bladvormige pijlpunt	1	0,7			20	1,8
driehoekige pijlpunt					11	1,0
ruitvormige pijlpunt					3	0,3
fragment spits met dekkende retouches			5	2,6	13	1,2
stuk met tweevlakkige retouche					1	0,1
gesteelde en gevleugelde pijlpunt			1	0,5	3	0,3
getand of gekerfd stuk					20	1,8
stuk met afschilfering					9	0,8
briquet					2	0,2
werktuigfragment					16	1,4
<i>subtotaal werktuigen</i>	<i>20</i>	<i>13,2</i>	<i>56</i>	<i>28,9</i>	<i>781</i>	<i>69,5</i>
<i>Totaal</i>	<i>151</i>	<i>100,0</i>	<i>194</i>	<i>100,0</i>	<i>1123</i>	<i>100</i>

Tab. 1 – Totale en relatieve aantallen van de lithische ensembles. De aantallen voor Ottenburg zijn overgenomen uit Clarys *et al.* (2004), met het oog op uniformering zijn sommige types uit Clarys *et al.* samengevoegd tot een gemeenschappelijke categorie.

5. Middenneolithicum in de gemeente Huldenberg

De sites Tersaert en Koestraat zijn naast Ottenburg de enige middenneolithische ensembles van een zekere omvang uit de gemeente Huldenberg. Daarnaast werden op een aantal locaties kleinere hoeveelheden lithisch materiaal ingezameld die uit dezelfde periode dateren (Fig. 1).

De Centrale Archeologische Inventaris (CAI) bevat vijf waarnemingen met mesolithische vondsten in Huldenberg. Het gaat telkens om materiaal gemengd met neolithische vondsten. Van slechts twee van deze mesolithische waarnemingen is ook de precieze locatie gekend, telkens op of nabij de site van Ottenburg. Van het zogenaamde 'substraat', de populatie van mesolithische jager-verzamelaars die actief waren in het gebied voor het verschijnen van neolithische tradities, kunnen we op dit moment op basis van waarnemingen in Huldenberg dus weinig zeggen. Tegelijk lijkt deze vaststelling te suggereren dat locaties waar jager-verzamelaars actief waren ook in het neolithicum zijn gebruikt en er dus op het vlak van landgebruik mogelijk continuïteit was. Voor het ensemble met het meeste materiaal gaat het volgens de auteurs alvast om laatmesolithicum. Bij de andere is er voorlopig geen nauwere datering.

Dertien waarnemingen in de CAI worden toegeschreven aan het middenneolithicum. Van acht ervan is de precieze locatie gekend. Vier van deze waarnemingen sluiten aan bij de site van Ottenburg, twee bij de ensembles van de Koestraat. Slechts twee waarnemingen van middenneolithicum, telkens bij fragmenten, zijn gelokaliseerd op andere locaties in de gemeente Huldenberg. Ze geven aan dat het landschap ook wel breder is gebruikt in het middenneolithicum, hoewel het beperkte aantal ervan opvallend te noemen is.

Tot slot zijn in de CAI nog negen waarnemingen algemeen toegeschreven aan het neolithicum. Het gaat om losse vondsten die niet toelaten om de periode verder te specificeren. Enkele hiervan sluiten ruimtelijk aan bij de site van Ottenburg of bevinden zich niet verder dan anderhalve kilometer ten noorden van De Tomme. Voor zover deze verspreide vondsten ook te linken zijn aan het middenneolithicum getuigen ze van toenmalige passages doorheen het landschap in de buurt van De Tomme.

Een waarneming (Sint-Agatha-veld) maakt melding van fragmenten van gepolijste bijlen en pijlpunten op een veld aan de huidige samenvloeiing van de Laan en de Dijle. Deze locatie wijkt af van de meer typische plateau posities van vindplaatsen, maar sluit aan bij het idee dat riviervalleien als corridors fungeerden in een dicht bebost landschap.

De spreiding van gekende vindplaatsen met materiaal uit het mesolithicum en (midden) neolithicum bevat bijna uitsluitend waarnemingen in het zuiden van de gemeente Huldenberg, op of in de buurt van de *enclosure* site van Ottenburg/Grez-Doiceau. De sites van Koestraat en vooral Tersaert bevinden zich duidelijk een stuk noordelijker.

6. Discussie en interpretatie

6.1. Chronologie

De ensembles van Tersaert en Koestraat vertonen heel wat gelijkenissen met het materiaal uit Ottenburg en kunnen op basis van de grondstoffen, debitage en werktuigen met grote waarschijnlijkheid in het middenneolithicum gedateerd worden.

Fourny & Van Assche (2022: 270) stellen op basis van de samenstelling van lithische ensembles uit deze periode een chronologische opdeling voor in twee facies. Een eerste facies wordt daarbij gekenmerkt door de aanwezigheid van afslagbijlen en driehoekige pijlpunten, terwijl import uit vuursteenexploitatie sites zoals brede klingen en gepolijste vuurstenen bijlen er ontbreken. Die laatste kenmerken dan weer de ensembles van de tweede facies, net als bladvormige pijlpunten en de afwezigheid van afslagbijlen. Het ensemble van Ottenburg wordt door hen hoofdzakelijk tot de tweede (recente) fase gerekend. Fourny & Van Assche verbinden dit aan een groeiende specialisatie en toename van de vuursteenexploitatie

vanaf ongeveer 4000 cal BC. In dit model zou de afslagbijl na 4000 cal BC op grote schaal vervangen zijn door de gepolijste bijl, wat impliciet betekent dat ze voor gelijkaardige activiteiten werden ingezet. Een gedetailleerd en uitgebreid gebruikssporenonderzoek op afslagbijlen ontbreekt vooralsnog en zou hierop verder licht kunnen werpen.

In Tersaert lijken de typische kenmerken van de tweede lithische facies afwezig: er zijn geen gepolijste bijlen, noch regelmatige mijnbouwklingen en ook geen bladvormige pijlpunten. Een afslagbijl is hier dan weer wel gevonden. Dit alles lijkt eerder te pleiten voor de eerste lithische facies van de Michelsbergtraditie. In Koestraat is het plaatje anders. Hoewel ze het ensemble niet domineren vinden we hier wel gepolijste bijlen en zogenaamde (ook geretoucheerde) mijnbouwklingen, terwijl afslagbijlen er ontbreken. Hoewel de pijlpunten fragmentair zijn is er een fragment van een bladvormige pijlpunt aanwezig, maar geen indicaties voor driehoekige pijlpunten. Deze samenstelling sluit daarmee dichter aan bij Ottenburg en de tweede lithische facies.

Verder valt nog te vermelden dat zowel Ottenburg, Tersaert als Koestraat enkele mesolithische elementen bevatten. In Ottenburg gaat het om enkele microklingen in Obourg vuursteen en enkele artefacten in Wommersomkwartsiet, naast enkele kernen voor microklingen. In Tersaert wijzen microklingen, een fragment van een spits met dekkende retouches in Obourg vuursteen en een kling in Wommersom op een mesolithische component. In Koestraat, ten slotte, gaat het om een duimnagelschrabber, een steker op afknotting, twee geretoucheerde stukken en veertien debitageproducten, waaronder vier kernen, uit Obourg vuursteen en een kern en afslag uit Wommersom. Ook twee stekers op kling en kleine cirkelschrabbers in andere silex lijken er eerder van mesolithische allure te zijn. Helaas ontbreken uitgesproken diagnostische stukken zoals trapezia om hier met zekerheid van een laatmesolithische occupatie te kunnen spreken.

6.2. Economie en activiteitspectrum

In Tersaert en Koestraat was zelfvoorziening in debitage en werktuigen schijnbaar een substantieel onderdeel van de economie. In Koestraat werden wellicht ook wel afgewerkte producten aangevoerd terwijl dit in Ottenburg in grote mate het geval was, in het bijzonder voor de bijlen en de klingen. De bijlen kregen systematisch een tweede leven eenmaal ze als bijl werden afgedankt, hetzij als kern voor afslagen en werktuigen, hetzij als klopsteen. In Koestraat variëren de fragmenten van bijlsneden over bijllichamen tot de hielen van een geslepen bijl, en alles ertussen. Vermoedelijk kwamen geslepen bijlen hier aanvankelijk dus wel als functionerend kapwerktuig toe. In eerste instantie wijzen de talrijke fragmenten van gepolijste bijlen in Ottenburg en Koestraat op het belang van het rooien van bos en het exploiteren van hout. In tegenstelling tot Ottenburg en Koestraat lijkt dat in Tersaert niet het geval te zijn geweest, tenzij we de enkele afslagbijl uit dat ensemble in verband brengen met mogelijke houtbewerking.

‘Graveerinstrumenten’ (bec, boor, steker) zijn sporadisch aanwezig, hoofdzakelijk in Koestraat, slechts twee boren in Tersaert. Zonder gebruikssporenonderzoek weten we niet of dit mogelijk ook bewerking van bot of gewei impliceerde. Ook in Ottenburg zijn deze werktuigtypes sporadisch aanwezig. Op basis van gebruikssporen op vuurstenen werktuigen lijken bot en gewei in het algemeen weinig te zijn bewerkt in de Michelsbergtraditie, in tegenstelling tot huid en hout (Scheurs, 2005: 301-17). Anderzijds wijzen vindplaatsen met een betere bewaring van organisch materiaal op de aanwezigheid van botbewerking, met name op *enclosure* sites (Auxiette & Hachem 2021: 239-240).

De talrijke eindschrabbers, telkens meer dan een derde van het aantal werktuigen in Tersaert (8/20) en in Koestraat (20/56), doen uitschijnen dat er heel wat huiden zijn bewerkt (Scheurs, 2005: 308). Dit is geen uniek gegeven aangezien op nagenoeg alle middenneolithische vindplaatsen dit werktuigtype domineert.

Hoewel het over ensembles gaat met een beperkte omvang in vergelijking met Ottenburg komen in Tersaert en Koestraat nagenoeg dezelfde werktuigtypes voor. We hebben hier dus

niet te maken met plekken voor specifieke activiteiten maar met vindplaatsen waar zich een breed spectrum aan bedrijvigheden heeft voorgedaan, inclusief debitage. In de 'centrale plaats' Ottenburg was er vooral import van werktuigen en geen lokale debitage. Mensen zijn hier met die werktuigen toegekomen en hebben ze daar voor activiteiten gebruikt. Samen onderschrijft dit het idee van satelliet sites rondom een centrale enclosure waarbij die enclosure sites het toneel waren voor bijeenkomsten van een grotere groep mensen uit een ruimer gebied voor specifieke activiteiten op bepaalde momenten.

Het grote aandeel gepolijst materiaal in Ottenburg wijst op het belang van lokale ontbossing. De aanleg van een monumentale constructie kan hiermee gelinkt worden. Mogelijk maakte een palissade deel uit van de omheiningstructuur en dienden daarvoor talrijke bomen te worden geveld. Daarnaast omgaf het aardwerk een areaal dat deels of grotendeels zal zijn ontbost om plaats te maken voor een nederzetting, akkerland of weiland. Voor de site met aardwerk van Spiere-De Hel in West-Vlaanderen kwamen we tot een gelijkaardige interpretatie dat vindplaatsen in de omgeving als satelliet sites fungeerden (Vanmontfort *et al.*, 2004).

7. Besluit

Onze kennis over de neolithische aanwezigheid in Huldenberg is momenteel grotendeels beperkt tot de monumentale *enclosure* site van Ottenburg en enkele sporadische vondsten van neolithisch oppervlaktmateriaal in de onmiddellijke omgeving. Twee nieuwe vindplaatsen in de gemeente Huldenberg, Tersaert en Koestraat, vormen een waardevolle aanvulling op de kennis over de neolithische aanwezigheid in het gebied. Ze laten toe om het model van satelliet sites rond de centrale site van Ottenburg te testen. Net als Ottenburg bevinden deze sites zich op een uitgesproken topografische positie nabij plateauranden.

De ensembles van Tersaert en Koestraat kunnen ingepast worden in het chronologisch model van Fourny & Van Assche (2022). Tersaert, waar gepolijste bijlen en bladvormige pijlpunten ontbreken terwijl er wel een afslagbijl voorkomt, lijkt daarbij te horen bij de eerste facies, terwijl Koestraat, met veelvuldig geïmporteerde klingen en bijlen uit de grote mijncentra en met een bladvormige pijlpunt, eerder aansluit bij de tweede Michelsberg-facies. In Ottenburg zelf zijn naast de dominante van materiaal uit de tweede facies ook aanwijzingen voor een aanwezigheid tijdens de eerste facies. Een deels gelijktijdige occupatie met de *enclosure* site van Ottenburg is voor allebei dus mogelijk.

Bij beide sites was, relatief veel meer dan in Ottenburg, lokale debitage van artefacten en werktuigen een courante praktijk. In Koestraat werden daarnaast ook afgewerkte producten aangevoerd uit de mijncentra, echter niet in dezelfde mate als in Ottenburg het geval was. De gepolijste bijlen wijzen in Koestraat en Ottenburg op een (gedeeltelijke) ontbossing van het plateau. In Tersaert was dit niet noodzakelijk het geval. De afslagbijl kan er ook voor andere doeleinden zijn gebruikt. Het activiteitspectrum op de sites van Tersaert en Koestraat sluit daarnaast aan bij dat van andere middenneolithische vindplaatsen en lijkt niet gericht te zijn op een specifieke activiteit. Wel wijst de afwezigheid van ongepolijste bijlen en slijpstenen erop dat bijlen niet lokaal werden gepolijst zoals dat wel het geval is geweest in Ottenburg. Dit alles onderschrijft het model van satelliet sites (Tersaert en Koestraat) rond een centrale plaats (Ottenburg/Grez-Doiceau). Samen met het lopende onderzoek op de site van Ottenburg kunnen deze vindplaatsen nieuwe inzichten opleveren over het ontstaan en het functioneren van Ottenburg als centrale plaats.

Met deze analyse en interpretatie is aangetoond dat relatief beperkte nieuwe ensembles van oppervlaktevondsten verder licht kunnen werpen op de neolithische tradities die zowat zesduizend jaar geleden in deze regio verschenen. Hiermee moeten we natuurlijk niet blind blijven voor de beperkingen van dit materiaal. Terreinonderzoek met opgravingen is nodig om het beeld scherper te krijgen. Verdere prospectie en inzameling blijft hier evenwel ook aangewezen, idealiter ook uitgebreid naar gelijkaardige topografische posities in de ruimere omgeving.

Bibliografie

ANONIEM, s.d. Langbed De Tomme. Beschermd cultuurhistorisch landschap van 15-10-1974 tot heden. In: Agentschap Onroerend Erfgoed (AOE), *Inventaris Onroerend Erfgoed*, [online]: <https://id.erfgoed.net/aanduidingsobjecten/567> (geraadpleegd op 28/07/2024).

AUXIETTE G. & HACHEM L., 2021. *Farm, Hunt, Feast, Celebrate. Animals and Society in Neolithic, Bronze and Iron Age Northern France*. Sidestone Press, Leiden: 342 p.

BURNEZ-LANOTTE L., CLARYS B., LASSERRE M. & VAN ASSCHE M., 1996. Le site Michelsberg d'Ottenburg-Grez-Doiceau (Bt) : Campagne 1996. *Notae Praehistoricae*, 16/1996: 161-166.

CLARYS B., BURNEZ-LANOTTE L. & VAN ASSCHE M., met VAN NEER W. & UDRESCU M., 2004. L'occupation Michelsberg du site d'Ottenburg et Grez-Doiceau (BT) : Prospections systématiques et nouvelles perspectives de recherches. *Amphora*, 82, Amphora A.S.B.L., Ittre : 48 p.

CLARYS B., BURNEZ-LANOTTE L., VAN ASSCHE M. & FOURNY M., 2007. Grez-Doiceau. La levée de terre du «Bois de Laurensart», élément conservé du site néolithique dit d'Ottenburg. In: Dejardin V. & Maquet J. (ed.), *Le patrimoine militaire de Wallonie*, Institut du Patrimoine wallon, Namur: 144-145.

CROMBÉ P. & VANMONTFORT B., 2007. The neolithisation of the Scheldt basin in western Belgium. In: Whittle A. & Cummings V., *Going Over: The Mesolithic-Neolithic Transition in North-West Europe*, The British Academy: 261-283.

DE BIE J., 2024. *Van veekraal tot monument. De Michelsbergsite van Ottenburg in relatie tot nieuwe middenneolithische sites in het Dijlebekken in Huldenberg*. Ongepubliceerde Bachelorpaper, KULeuven, Leuven: 54 p.

DE LOË A. & RAHIR E., 1924. Ottenburg & Boitsfort: deux stations Néolithiques du Brabant avec nécropole à incinération. *Bulletin de la Société d'Anthropologie de Bruxelles*, 39[XXXIX]/1924: 142-166.

DIJKMAN W., 1981. *Michelsberg-site van Ottenburg (Brabant): materiaalstudie*. Ongepubliceerde Licentiaatsverhandeling, KULeuven, Leuven.

FOURNY M. & VAN ASSCHE M., 2022. Nouveaux éléments pour une meilleure définition d'un faciès récent de l'industrie lithique du Michelsberg en Belgique. In: Doyen J.-M. (ed.), met medewerking van Cattelain P., Delvaux L. & De Mulder G., *De l'Escaut au Nil. Bric-à-brac en hommage à Eugène Warmenbol à l'occasion de son 65e anniversaire*, Guides archéologiques du Malgré-Tout, Éditions du Cedarc, Treignes: 269-276.

FOURNY M., VAN ASSCHE M. & Taelman G., 2022 [2023]. Le premier faciès de l'industrie lithique du Michelsberg en Moyenne Belgique: le site de Dworp «Meigemheide» (Beersel, BE) et ses affinités régionales. *Notae Praehistoricae*, 42/2022: 49-82.

SCHEURS J., 2005. Het Midden-Neolithicum in Zuid-Nederland. In: Deeben J., Drenth E., van Oorsouw M. F. & Verhart L., *De steentijd van Nederland (= Archeologie*, 11-12), Uitgeverij "Stichting Archeologie", Zutphen: 301-317.

VAN DEN HOVE P., 2013. *Middenneolithische site Ottenburg, archeologisch geheel*. In: Agentschap Onroerend Erfgoed (AOE), *Inventaris Onroerend Erfgoed*, [online]: <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/301314> (geraadpleegd op 26/07/2024).

VAN HOVE D. & VANMONTFORT B., 2006. Mens & Landschap in het Dijlebekken. Een Archeologische Prospectie. *Huldenbergs Heemblad*, 25(1): 19-39.

VANMONTFORT B., 2013. De Tomme van Ottenburg, het meest mysterieuze monument van Vlaanderen. *Archeologie 2013. Recent archeologisch onderzoek in Vlaams-Brabant*: 16-18.

VANMONTFORT B., DE MAN J., VAN ROMPAEY A., LANGOHR R. & CLARYS B., 2006. De evaluatie van bodemerosie op de neolithische site van Ottenburg/Grez-Doiceau. In: Cousserier K., Meylemans E. & In 't Ven I. (ed.), *CAI-II: Thematisch inventarisatie- en evaluatieonderzoek*, VIOE rapporten, 2, Brussel: 17-28.

VANMONTFORT B., GEERTS A.-I., CASSEYAS C., BAKELS C., BUYDENS C., DAMBLON F., LANGOHR R., VAN NEER W. & VERMEERSCH P., 2004. De Hel in de tweede helft van het 5de millenium v. Chr.: een midden-Neolithische enclosure te Spiere (prov. West-Vlaanderen). *Archeologie in Vlaanderen*, 8: 9-77.

Samenvatting

Twee nieuwe oppervlaktevindplaatsen in het Dijlebekken ten noorden van Ottenburg (prov. Vlaams-Brabant, BE) bieden een perspectief op het landgebruik van de vroegste neolithische gemeenschappen in deze regio. Zoals Ottenburg situeren de sites 'Tersaert' en 'Koestraat' in de gemeente Huldenberg zich landschappelijk op plateauranden die kansen boden op vroege veeteelt en landbouw. De grondstoffen, debitage en werktuigen situeren deze ensembles in het middenneolithicum, meer bepaald in de eerste (voor Tersaert) en de tweede (voor Koestraat) lithische facies van de Michelsbergtraditie. Via de valleien van de IJse, de Laan en de Dijle stonden de sites gemakkelijk in verbinding met elkaar en met Ottenburg. De verschillen en gelijkenissen tussen de ensembles laten toe om de twee nieuwe vindplaatsen te interpreteren als satelliet sites bij de centrale plaats Ottenburg. Op die manier toont deze bijdrage dat een grondige analyse van nieuwe prospectievondsten met alle beperkingen die dat meebrengt, toch verdere inzichten kan opleveren over het middenneolithicum in dit landschap, en welk potentieel er is voor verder onderzoek.

Trefwoorden: Huldenberg (prov. Vlaams-Brabant, BE), Ottenburg, middenneolithicum, Michelsberg, lithisch materiaal, landgebruik.

Abstract

Examination of two new surface sites in the Dijle basin, north of Ottenburg, (province of Flemish Brabant, BE) offers a perspective on the land use of the earliest Neolithic communities in this region. Like Ottenburg, the sites 'Tersaert' and 'Koestraat', located in the municipality of Huldenberg, are scenically situated on plateau ridges that offered opportunities for early stockbreeding and agriculture. The raw materials, debitage and tools place these assemblages in the Middle Neolithic, more specifically in the first (for Tersaert) and second (for Koestraat) lithic facies of the Michelsberg tradition. Via the valleys of the IJse, the Laan and the Dijle, the sites were easily connected to each other and to Ottenburg. Differences and similarities between the three assemblages allow to identify the new sites as satellite sites connected with Ottenburg as a central place. This way, this contribution shows that a thorough analysis of new survey finds, despite the limitations it entails, can nevertheless provide further insights into the Middle Neolithic in this landscape. It also shows the potential for future research.

Keywords: Huldenberg (Province of Flemish Brabant, BE), Ottenburg, Middle Neolithic, Michelsberg, lithic material, land use.

Jules DE BIE
Dirk VANDER HULST
Bart VANMONTFORT
KU Leuven, Department of Archaeology
Centre for Archaeological Research of Landscapes
Celestijnenlaan, 200E, pb 2409
BE-3001 Heverlee
jules.debie1@student.kuleuven.be
bart.vanmontfort@kuleuven.be

Schilderij van / Gemälde von / Peinture de René Follet

Gouache en aquarel op karton door René Follet, ter illustratie van «De zwarte hengst» uit de serie «Tounga», getekend door Édouard Aidans / Gouache und Aquarell auf Karton von René Follet, als Illustration von «Der schwarze Hengst» aus der «Tounga»-Serie, gezeichnet von Édouard Aidans / Gouache et aquarelle sur carton de René Follet, illustrant «L'étalon noir» de la série de «Tounga», dessinée par Édouard Aidans

Omslag van tijdschrift «Pep» nr. 4 van 27 januari 1968 / Cover des «Pep»-Magazins Nr. 4 vom 27. Januar 1968 / Couverture du magazine «Pep» n° 4 du 27 janvier 1968